1921/22

Simó

10048

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUD. EGYETEM
BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRT. TUD. KARA
Érkezett 1922 évi V. hó 27 n.
Iktató-szám: 508/1921/22
Előirat: Utóirat: 547.

B 5322

B 53222

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára
Lelt. napló: III Lsz.: 10048
csoport: szám.

Doktori értekezés.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

Goethe „Wilhelm Meister”-nek első alakja.

írta:
Simó Emilia

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 14.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

SZTE Egyetemi Könyvtár
J000606208

Goethe „Wilhelm Meister"-ét még weimari tartózkodása első évében 1777-ben kezdte írni „Wilhelm Meisters theatralische Sendung" címen. Hosszabb-rövidebb megszakításokkal 1785-ig foglalkozott vele, mikor az első rész, azaz az első hat könyv elkészült, s a második részhez is hozzáfogott. Ettől kezdve aztán 1794-ig pihenteti regényét s csak Schiller buzdítására határozza el magát a mű befejezésére. A meglévő hat könyvet teljesen átdolgozza és négybe vonja össze, még négyet ír hozzá és 1796-ban „Wilhelm Meisters Lehrjahre" címmel kiadja. Ugyanekkor azonban megsemmisítette az első feldolgozást, amely azonban egyik legnevezetesebb Goethe-tisztelő, Barbara Schulthess (Frau Bäbe) gondos másolatában megmaradt az utókor számára. E kézirati másolatot Gustav Billeter, zürichi tanár fedezte fel 1910-ben és 1911-ben Harry Maync, svájci tudós bevezetéssel ellátva kiadta „Wilhelm Meisters theatralische Sendung" címen.

Jelen értekezésemben ezen első feldolgozás hat könyvét tettem vizsgálódásom tárgyává és összehasonlítva a befejezett regény megfelelő első négy könyvével, igyekeztem azon különbségeket megállapitani, melyek a kétféle feldolgozás eszméjében, szerkezetében, jellemrajzában és stílusában találhatók.

I.

Az irodalomtörténésznek sokszor igen érdekes és fontos, ha a nagy költők titkos műhelyébe egy-egy futó pillantást vet, hogy a remekművek keletkezését, eszméjük kibontakozását megfigyelhesse. Különösen fontos és érdekes lehet e bepillantás, ha oly nevezetes műről van szó, minő Goethe Wilhelm Meistere, melyen több-kevesebb megszakítással húsz évig dolgozott a költő és amelyben változatos életének legkülönbözőbb benyomásait nemes művészettel a legpompásabb, legharmonikusabb képpé egyesítette.

A Wilhelm Meister név említésekor a Weimarban időző ifjú Goethe alakja jelenik meg lelkünk előtt, ki mint költő a legmagasabb művészi ideál felé törekszik; mint ember, lelkének bensőséges, harmonikus kifejlesztését keresi. —— A zsenge ifjú még Terentius és Plautus utánzásában leli kedvét, majd rajongással csodálja Corneille „nagy embereit” és Racine „előkelő személyeit” [„Wilhelm Meisters theatralische Sendung” V. B. 7. K.]

Nemsokára azonban Shakespeare nagy szelleme ragadja őt magával, drámái mély bepillantást engednek neki az emberi lélek titkos mélységeibe. Hogy milyen volt a költő lelkiállapota Shakespeare olvasása után, arra jellemzőek Wilhelm szavai: „Diese wenigen Blicke, die ich in Shakespeares Welt getan, reizen mich mehr, als irgend etwas anderes, in der wirklichen Welt schnellere Fortschritte vorwärts zu tun, mich in die Flut der Schicksale zu mischen, ... und dereinst, wenn es mir glücken sollte, aus dem grossen Meere der wahren Natur wenige Becher zu schöpfen und sie gleich jenem grossen Britten von der Schaubühne dem lechzenden Publikum meines Vaterlandes auszuspenden." [„Sendung" V. B. 10 K.]
Az ifjú Goethe tehát német Shakespeare szeretne lenni, hogy eredeti német drámákban az emberiség titokzatos, gazdag lelkivilágának hű képét rajzolhassa, s a német drámai költészetet a francia befolyás alól felszabadíthassa. Megírja első nagy történelmi tragédiáját: „Götz von Berlichingen"-t, melyben

nemes átérzéssel és ideális hazaszeretettel értékes jellem- és korrajzot alkotott ugyan, határtalan szabadságvágyában mégis elvetette az arisztotelesi hármas egységet s nem alkothatott igazi mesterművet. Inkább Shakespeare hibáit utánozta. Azonban e művel már be is fejeződött a Sturm és Drang korszak Goethe költészetében és lelkében. Ezután már egy másik végletbe csap át a költő és fegyverzaj helyett lelki harcokat rajzol epedő érzelgősséggel és sóhajtozó világfájdalommal. Bár a „Werther" befejezése után, az érzelgős lelki hangulattól megszabadulva, megint vidámnak és könnyűnek érezte magát, mégis nagyon jól tudta, hogy az igazi művészi eszményhez még nem emelkedett fel; tisztában volt azzal is, hogy szellemének szabad és harmonikus kiképzését a szűk polgári környezetben s a neki ellenszenves hivatali munka közben meg nem valósíthatja.

Sem egy Friderika gyöngéd odaadó szerelme, sem Lotte iránt érzett hő szenvedélye vagy Lili elragadó kedvessége és szépsége

nem segíthették elő lelki fejlődését. Szenvedélyes lelkét a szerelem eddig csak még inkább lángra-lobbantotta, ahelyett hogy megnyugtatta volna. Az általánosan ünnepelt költő érezte, hogy úgy a költészet,- mint az élet művészetében még semmi esetre sem nevezheti magát „Mester”-nek. [„Sendung III. B. 3 K.] • Be kellett vallania önmagának, hogy sokat tévedett, anélkül, hogy magas célját már elérte volna.

Ezen időben hívják Weimarba, ahol egészen új világ tárul fel előtte. A nemességgel való folytonos érintkezés, különösen pedig a tehetséges, művelt és életvidám herceg nagyban elősegítették a költőt lelkének művelésében.

A politikával való foglalkozás, a közjó érdekében kifejtett állandó tevékenység, mély bepillantást engedtek neki az emberi dolgok változatos szövevényébe és biztos, tevékeny, nemes életre vezették.

A művelt és nyugodt kedélyű, nemesi származású Charlotte von Stein iránt

érzett igazi mély szerelem szintén nagy befolyással volt úgy az emberre, mint a költőre. Goethe nagy lelki átalakulását szépen jellemzi Charlotte Steinhoz intézett versének e néhány sora:

„Kanntest jeden Zug in meinem Wesen,
Spähtest wie die reinste Nerve klingt,
Konntest mich mit einem Blicke lesen,
den so schwer ein sterblich Aug durchdringt.
Tropftest Mässigung dem heissen Blute,
Richtetest den wilden irren Lauf,
Und in deinen Engelsarmen ruhte
Die zerstörte Brust sich wieder auf.

[Warum gabst du uns die tiefen Blicke"?
1776. ápr. 14.]

Steinné befolyása alatt a szenvedélyes ifjú lassanként csendes, komoly férfivá vált, ki lelki fejlődésének és életének legfőbb célját abban látta, hogy egy nemes, harmonikus lelkű nővel egyesülve, általa támogatva, embertársai javára áldásos, tevékeny munkát fejtsen ki. Ily magasztos életcélra utal „Das Göttliche" című költeménye is ezen

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 14.

szavakkal:

„Der edle Mensch
Sei hilfreich und gut!
Unermüdlich schaff' er
Das Nützliche, Rechte;
Sei uns ein Vorbild
Jener geahnten Wesen!"

Így áll előttünk Goethe weimari tevékenysége közben, olaszországi útja előtt. Körülbelül így láthatta ő maga is saját szellemi és költői fejlődését midőn az visszatérése után néhány évvel a „Wilhelm Meisters Lehrjahre"-ban meg akarta rajzolni. Amint e mű címe is (Lehrjahre) mutatja, a költő azt akarja megmagyarázni, hogy a küzdő, törekvő ember kemény megpróbáltatás és súlyos tanulságok árán, mégis a „Sors" jóakaratú vezérletével válhatik csak a legmagasabb életművészet mesterévé.

Ily eszmék vezérelhették Goethet műve átdolgozásakor olaszországi útja után, midőn már bizonyos szellemi és művészi ma-

gaslatról tekintett eddigi költészetére élettapasztalataira és tévedéseire. Azonban még weimari tartozkodása elején észrevette lelkének érdekes fejlődését, úgy találta, hogy a „Sors” különösen végzése folytán került a legkülönbözőbb életkörülmények közé, melyek kellemes, vagy kellemetlen befolyásuk által szellemének kialakulását mégis mindig nagyban előmozdították. Be kellett ismernie, hogy van jellemében bizonyos lágyság, s a sors változhatatlanságába való akarat nélküli belenyugvás. Míg egyrészt nem tagadhatta, hogy Shakespeare nagy szellemének rengeteg sokat köszönhet, — habár az iránta való határtalan lelkesedés őt a drámai költészetben egy ideig tévutra vezette is. —, másrészről be kellett látnia, hogy Charlotte Stein iránt érzett igaz szerelme ismertette meg vele a nemes, és minden kicsinyességen felülemelkedő női lélek szépségét és nagy, varázslatos erejét.

Csakis az így nyert lelki nyugalom, szellemi fölény tették őt egy „Tasso” vagy

„Iphigenia" megírására. E hatások késztették őt a „Wilhelm Meisters theatralische Sendung" megírására is. A regény megkezdésekor bizonyára még nem vezette határozott tanító célzat, ez csak később a második feldolgozásban tűnik fel és elejétől kezdve az egész művön végig vonul. A Sendung megkezdésekor semmi különösebb cél nem lebeghetett szeme előtt, mint az, hogy egy változatos gazdag élet színpompás képét tárja az olvasó elé. Bielschowsky szerint hatással lehetett reá barátainak egy kijelentése is: „Was du lebst ist besser, als was du schreibst." Amint regénye évről évre gyarapodott, már határozottabb cél és eszme alakulhatott ki a költő lelkében s ez irányíthatta további alkotásában. 1478-ban már arra gondol, hogy regényében a korabeli német drámai költészet- és művészetről részletesen beszámoljon.

Írás közben még változott célja s azzal, amit már megírt nem volt mindig egészen megelégedve, amint Steinnénak írja:

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

„Ich liebe das Werk nicht wie es ist, sondern wie es werden kann." Mikor pedig az első hat könyvet már befejezte, még inkább érezte, hogy a mű nem felel meg teljesen az eredeti eszméinek, mert 1785-ben azt írja Steinnénak: „... wenn man so genau weiss, was man will, ist man in der Ausführung niemals mit sich selbst zufrieden." Bár Olaszországban már nem ír hozzá semmit, sokat gondol reá és azzal a tervvel is foglalkozik már, hogy regényét még egyszer egészen átdolgozza.

Az Olaszországból visszatérő Goethének az életről és emberekről alkotott véleménye sok tekintetben változott, művészi ízlése oly sokat finomodott, hogy nem csoda, előbbi művei szinte idegenek lettek számára; e regényét pedig már csak „Pseudokonfession"-nak tekintette.

Bár ugyanazon lelki fejlődést rajzolja az átdolgozásban is, mégis sok mindennek, de különösen szerkezetnek, jellemzésnek

sőt jellemeknek is meg kellett változniok, mert a költő új művészi célja és izlése szempontjából csoportosította a már egyszer feldolgozott anyagot. A két műben tehát, mint két különböző eszmének kifejezőjében sok érdekes, sőt lényeges eltérést is tapasztalhatunk.

II.

A „Sendung” első könyvében a költő epikai nyugalommal és részletesen meséli el Wilhelm gyermek- és ifjú éveinek történetét. Itt mindjárt, még a 6 éves, gazdag képzeletü, igazi gyermek-Wilhelm lép elénk, amint a bábszínház előadása után is még sokáig elmélázik az ismeretlen gyönyörü látvány emlékein. Buzgón kutatja a dolgok lényegét és értelmét; sikerül is neki a színpad függönye mögé egy percre bekukkantnia, de semmit sem tud meg, mert amint a költő is találóan megjegyzi róla: „... er deucht sich, dass er etwas erfahren hätte, und spürte eben daran, dass er garnichts wisse.” [„Sendung” I. B. 4. K.]

Az örökös egyenetlenségben, viszályban élő szülők magára hagyják a gyermeket. Atyja kemény, rideg ember volt, anyjánál nem talált sem gyöngédséget, sem megértő védelmet a túlnagy atyai szigor ellen.

Egyetlen védője és bizalmasa a kedves nagyanya, aki a „Lehrjahre"-ben már egyáltalán nem szerepel, mert Wilhelm anyja itt átveszi az ő szerepét is. A „Sendung"-ban, azonban a nagyanya ajándékozza unokáinak a bábszínházat, s ugyancsak ő eszközli ki az apánál, a kis fiú is közreműködhessék a játékban. Ezáltal fantáziája csak újabb ösztönzést és táplálékot nyer. A bábjátékok azonban, csakhamar elvesztik érdekességüket számára és ő maga kezd mindenféle színdarabot írni, de mindegyikből csak az ötödik felvonást dolgozza ki, mert mindig új alkotásra ösztönző heves vágya, megakadályozza a nyugodt rendes munkában, s nem tudja semmit befejezni.

Semmi sem jellemzi az ifjút jobban, mint a „Felszabadított Jeruzsálem" előadásának kudarca.

Mily pompásan komikus látványt nyújt a „Sendung" kis komoly szigorú gyermek-színigazgatója, amint a színtársulat féltékeny szerelmes párainak viszálykodá-

sát becsendesíti. Mindnyájuk közül ő egyedül nem lesz szerelmes egy színésznőjébe sem, hanem tisztán őrzi meg szerelmét a színház iránt.

Ezek a részek a „Sendung” első tíz fejezetét veszik igénybe, s a „Lehrjahre”-ban csak az első könyv második és 4–8. fejezetei felelnek meg nekik. Utóbbiban az egész sokkal rövidebben van elmesélve, több hosszú reflexió marad el, s különösen azáltal, hogy az egész gyermekkort, az intelligens ifjúvá lett Wilhelm maga beszéli el és bizonyos fölényes humorral tekint vissza gyermekévei játékára. Ezek mint kedves, humoros történeteket adja elő gyermekévei epizódjait, míg a „Sendung”-ban a költő nyugodt előadásából lassan bontakozik ki előttünk egy tehetséges polgárfiúnak érdekes jelleme.

A gyermek lassanként ifjúvá lesz s az olvasó élénk érdeklődéssel kísérheti az ifjú fokozott buzgalmát, a művészi deklamációra való törekvést; s e téren a követelményeket

nek megfelelő sikert ért el, amint Goethe jellemzően mondja: „Er brachte es so weit, dass nicht leicht ein Schauspieler die aufsteigende Abwechslung von zweiunddreissig Leidenschaften in einem Monolog stärker ausgeführt hat.”

Ezen gyakorlatok által az emberekkel való érintkezésben is könnyedségre tesz szert, ami a kereskedőnek különösen fontos, azonban a kereskedő igazi üzleti szelleme hiányzik belőle, s így az üzletben soha sem érzi jól magát. A kereskedelem iránti ellenszenvét atyja előtt egyáltalán nem titkolja, s így nem kerülheti el a gyakori heves vitákat, melyekben atyja mindig nagy haragra lobbant és fiát sohasem tudta megérteni. A fiatal ember tehát kénytelen magában maradni, magába visszavonulni. Lelke telve van barátsággal, szeretettel és a nagy tettekre hivatottság sejtelmével, mivel azonban a természet igazi megértésére és élvezésére nem képes, a színházba menekül, oda, ahol mindent, mi lelkében, vagy a világban van és történik,

megnemesítve újra láthat.

Ily lelki hangulatban ta-lálkozik néhány színésszel, kikkel gyakrabban jön össze s Lessing drámáinak előadásában gyakorolja magát ~~velük~~. Egy ilyen próba alkalmával ismerkedik meg Madam. B'-vel (Mariane), a bájos fiatal színésznővel.

Mindezen részek, melyek Wilhelm ifjúkorát tárgyalják [„Sendung" I. B. 10–15. K.], valamint a Mariane és Wilhelm szerelmének fokozatos kibontakozását elbeszélő fejezetek, az átdolgozásból teljesen hiányoznak. Míg a regény első alakjában a költő Wilhelmnek jellemét és a szerelmi viszonyt is fokozatos fejlődésükben mutatja be, mély emberismerettel és művészi finomsággal dolgozva ki a legapróbb részletig, addig az átdolgozásban úgy a szerelmi viszonyt; mint magát a jellemet már fejlődésük magaslatán ismerjük meg, mindjárt a regény elején. A költő megváltozott művészi céljának már nem felelt meg úgy, amint volt. Itt a gyermek már csak a férfi emlék-

képeiben jelenít meg, s bár ezáltal az egész történet veszít valami keveset eredeti, természetes közvetlenségéből, a rövidítés mégis drámai gyorsaságot kölcsönöz az elbeszélésnek. A két főszemély jelleme itt már kialakulva lép elénk. A tárgyi változtatások a jellemzésben és jellemekben is érdekes változtatásokat idéznek elő.

Először is Wilhelm jellemében tapasztalunk változást. A „Lehrjahre"-ban már mint intelligens, megletţ ifjú jelenik meg, atyja nem sulyos gondokkal küzdő egyszerű kereskedő, hanem jómódú gazdag üzletember, ki a külső pompára igen sokat ad. Bár ő is szigorú gyermekeivel szemben s ridegen távol tartja magát tőlük, mégis nagyon szereti őket és szívesen megengedi nekik egy és más örömet vagy szórakozást, jóllehet azt mutatja, hogy mindezekről semmi tudomást nem vesz. Wilhelmnek tehát kedves, kényelmes, ha talán nem is mindig kellemes, bensőséges családi köre van itt; ő maga is jómódban él és nem kénytelen egy kis kereskedésben rőffel mérni, hanem

szellemi munkatársa az üzletnek. Nagyatyjától, a híres műgyűjtőtől örökölhette a művészet és a szép iránti hajlamát. S mégis el akarja hagyni mindezen javakat, gyöngéden szerető édes anyját, Mariane iránt érzett nagy szerelméből, tehát nem az otthonával való elégedetlenségből, mint a „Sendung"-ban.

Wilhelmmel kapcsolatban Mariane jelleme is átalakult. Akit Wilhelm oly határtalan idealizmussal és önfeláldozással szeret, annak meg is kell érdemelnie e szerelmet, mert másképp nem lehetne megokolni azt a nagy hatást, melyet ez szerelem az ifjúra később is gyakorol. Mariane jelleme az átdolgozásban vonzóbb és szebb lesz, épen azért, mert a költő tervében is más célt szolgál.

Az első feldolgozásban még úgy ismerjük meg, mint számításból szerető, közönséges gondolkozású nőt. Mikor Wilhelmet megismeri, már elvált asszony, a szerelemben nagyon is tapasztalt, Wilhelm előtt már sok kedvese volt. Ismeretségük elején még nem is

szereti Wilhelmet; épen van is egy öreg barátja, ki nagyon kedveli a fiatal színésznőt, pártfogolja és gazdag anyagi támogatásban részesíti. Mariane először nem tudja, hogy mit is kezdjen a rajongóan lelkesedő, naiv ifjúval. Végre aztán őt is magával ragadja udvarlójának forró szenvedélye és ekkor már elbocsájtaná öreg kedvesét, Normannt, ha nem értesült volna arról, hogy Wilhelmnek semmi vagyona sincs.

Egyelőre tehát nem határozza el magát nyílt állásfoglalásra, hanem a szerencsés véletlenre és a szerelemre bízza magát, remélve, hogy mindkét udvarlóját szerencsésen megtarthatja magának. Csak röviden a katasztrófa előtt veszzük észre, hogy mégis hajlandó Wilhelmet a másikkal szemben előnyben részesíteni.

Az öreg színházi varrónőnek itt még alig van szerepe, meg sem nevezi az író, s csak egyetlen egyszer szerepelteti, de ekkor sem gyakorol Marianera nagyobb befolyást; épen csak helyben hagyja abbeli elhatározását, hogy mindkét kedvesével jó barátságban akar maradni.

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
14.

A „Lehrjahre"-ban Goethe Mariane mellett ennek az öreg varrónőnek, Barbarának is mesteri jellemzését adja. Ifjú Mariane még fiatal és tapasztalatlan leány, ki teljesen az öreg Barbara hatalma alatt áll. Ez a vén számító „Sibylla" kényszeríti a szegény leányt, hogy fogadja el a gazdag, öreg, Norberg udvarlását, hogy mindkettőjüket megmentse az éhhaláltól. Azonban Barbara legnagyobb bosszúságára a leány szerelmes lesz Wilhelmbe, aki tulajdonképpen itt sem gazdag, mert atyja életében még semmit sem kap a vagyonból.

Ez az első igazi tiszta szerelem oly nagyon elhatalmasodik Mariane lelkén, hogy csak ebben és ennek él, s Norbergről már hallani sem akar. De az öreg Barbara addig kínozza őt hideg, számító beszédével, sőt fenyegetőzéseivel, hogy a szegény kétségbeesett leány szorult helyzetében szinte önkéntelenül beleegyezik barátnője akaratába.

Jóllehet e belecegyezés csak kényszerűségből történt, s előre tudhatjuk, hogy ha arra kerülne a sor, semmi fenyegetés sem bírhatná a leányt arra, hogy Wilhelmjéhez hűtlen legyen, mégis egy rövid ideig megingott hűségében, s e látszólagos vétség borzasztó tragikus végnek lesz az okozója.

A „Lehrjahre" Marianeja kevésbé vétkes, tragikus sorsa tehát annál megrenditőbb: valóságos martir lett belőle a jellemzéssel. Azonban e lényeges változtatásra szükség volt a mű megváltozott célja és eszméje érdekében. A megváltozott Mariane mellett Wilhelm szerelme is másnak tűnik fel. Ezen érzelem mélyebb nyomot hagy a főhős lelkében s későbbi éveiben némely tettére vagy elhatározására döntő befolyással van. Igy Wilhelm szerelmének motiválása is mélyebb lesz, különösen jobban tűnik ki Wilhelmnek, a szerelem által fokozott idealizmusa. Ezen szempontból

illesztette be a költő a Melina szöktetési epizódját és az ismeretlen idegennel folytatott párbeszédét még a katasztrófa elé.

Ezek a változtatások a szerkesztésben és jellemrajzban a „Lehrjahre" első könyvének semmiképp sem váltak kárára, mert a cselekvény tragikus kifejlését gyorsabbá tették.

Mindkét feldolgozásban az első könyv Norberg (ill. Normann) végzetes levelével ér véget.

A második könyv viszont mindkét helyen a betegségéből felgyógyuló Wilhelmet mutatja be. A „Lehrjahre" azonban nem magát a betegség lefolyását, hanem csak a hős lelkiállapotát rajzolja néhány mesteri ecsetvonással. Ezzel szemben a „Sendung" részletesen meséli el Wilhelm testi és lelki állapotát, s melegebben és részletesebben beszél róla, látszik, hogy a leipzigi betegség emléke még élénkebben élt akkor Goethe emlékeze-

tében. Igazi, szenvedélyes gyermek-ifjú ez a Wilhelm, ki fájdalmában és elkeseredésében nem ismer határt, egyik végletből a másikba csap át; heves, szenvedélyes érzelmi kitöréseit tompa búskomorság váltja fel. Élvezi a szeszes italokat, a teát és kávét mérték nélkül élvezi, újra visszaesik betegségébe és csak akkor következik be teljes felgyógyulása.

Lelkihangulata is egészen más a felgyógyulás után a „Sendung"-ban. Itt úgy látszik, mintha nem nagyon busulna már hütlen kedveséért. Ifjúkori műveit, — bár maga sem tartja oly nagyon értékeseknek, — mégsem semmisíti meg, hanem gondosan megőrzi és még sógorának, Wernernek is megmutatja őket.

A „Lehrjahre" Wilhelm-je e tekintetben egészen más, mert az előzmények után másnak is kell lennie. Wilhelm itt sokkal mélyebben és jobban szerette

Marianet, tehát a nagy csalódásnak teljesen átalakítólag kellett hatnia egész kedélyére, sőt egész életmódjára is. Ő egész lelkéből szerette a leányt, s amint a közbeszőtt epizódok is mutatják, (Melina, az ismeretlen idegen) minden mást a világon csak oly mértékben szeretett, amennyire azok kedvesével, vagy szerelmével összefüggésben voltak. Ezért pártolja oly lelkesedéssel Melina szöktetési tervét, mert önmaga is meg akar szökni a szűk polgári környezetből. Szentül hiszi, hogy az embert akarata ellenére egy felsőbb hatalom, a „Sors" vezérli nem ismert utakon, nem várt módon és boldogságra, céljához segíti. A mindenható Sors bölcs rendelkezésének tartja azt, hogy Marianával megismerkedhetett; a színészetet is azóta szereti jobban, mióta tudja, hogy ez fogja egyesülésüket lehetővé tenni.

Midőn tehát ezen, mindenek fölött uralkodó hatalmas érzésében, sze-

relmében csalódik, összeomlik feje fölött az egész világ s ő kétségbeesve eldobja magától a multnak minden emlékét. Szenvedélyes elkeseredésében nemcsak megsemmisíti ifjúkori műveit, hanem le is mond örökre a költészetről és színészetről. Szerelmi csalódása óta bizalmatlan saját költői tehetségével szemben is; a legbensőbb énjének ezen erőszakos, természetellenes megtagadása csak azt bizonyítja, hogy Mariannet még mindig nem feledte el, a multra még nem tud nyugodtan visszatekinteni.

Az első, szenvedélyes szerelemből való kiábrándulás minden következménye és szomorú hatása az ifjú lélekre mély igazsággal van itt megrajzolva.

Hogy ugyanazon nagy szerelmi-csalódásnak ilyen mély motiválását a „Sendung"-ban nem találjuk, még nem kell a mű rovására írnunk, mert ha gondosan

megvizsgáljuk a regényt, észre vesszük, hogy nem is lehetett volna más. Mariane itt oly kevéssé méltó Wilhelm igazi, őszinte szerelmére, az ifjú nemes lelkületével szemben oly közönséges számító gondolkozás módot árul el, hogy Wilhelmnek túlzott naivságára és jóhiszeműségére vallana, ha ennek a nőnek az elvesztése még évek multával is vigasztalhatatlanul kétségbeejtené.

Bár felgyógyulása után még feltünik néha-néha lelkében egy halvány reménysugár: hátha mégsem volt bünös kedvese, („Sendung" szenvedélyes monologja II. B. 3. K.), mégis úgy látszik, hogy ártatlanságáról nem volt oly határozottan meggyőződve, szerelme is már nagyon meggyöngülhetett, mert csak pár nap mulva is, már egészen nyugodtan, minden felindulás nélkül hallgatja Melina értesítését Mariane szorult helyzetéről. Melina, ki Marianeval egy társulatnál volt alkalmazva, elmeséli [„Sendung" II. B. 7. K.],

hogy a színigazgató a beteg Marianet hirtelen elbocsájtotta, s a szegény, reménytelen anyagi helyzetben, betegen maradt egy kis községben. Wilhelm az egészet alig méltatja figyelemre, s mindjárt a legnagyobb lelki nyugalommal intézi teljesen idegen emberek szerelmi ügyét.

A „Lehrjahre" ezt a tudósítást egészen más helyen, más körülmények között, sokkal hatásosabban alkalmazza. Itt Wilhelm csak évekkel felgyógyulása után, hall először Marianéról. Egy öreg színész megható elbeszéléséből értesül mindenről, szeretetteljes szavai mint a néma szemrehányás körsziráfai járják át Wilhelm szívét és még évek multa is nagy kétségbeesést váltanak ki lelkéből: „Alle seine alten Wunden waren wieder aufgerissen und das Gefühl, dass sie seiner Liebe nicht ganz unwürdig gewesen, wieder lebhaft geworden." [„Lehrjahre" II. B. 7-8. K.].

Ettől kezdve még buzgóbban keresi mindenütt, s mindig azt reméli, hogy valamelyik színtársulatnál meg fogja találni. Ez az egyik főoka a színészek közt való hosszas időzésének.

A „Sendung” második könyvében Wernert is megismerjük. Itt is ugyanaz a száraz üzletember, mint az átdolgozásban, mégis valamivel nyárspolgáriasabb még, és nem igen tarthatjuk őt oly beszélgetésekre képesnek, aminőt Wilhelmmel folytat. Hogy beszélhetett volna ő hármas egységről, irodalomról, művészetről, tragikumról, mikor még Wilhelmről, a meglehetős olvasottsággal bíró fiatal kereskedőről sem tételezhetjük fel, hogy az irodalomba és művészetbe már oly mély bepillantást nyerhetett volna.

Mindazonáltal e párbeszéd igen jól jellemzi Wernernek a művészet iránti teljes érzéketlenségét. A hármas egység

szabályait szeretné pontosan megérteni, megtanulni, hogy ily módon a műremekek megítélésében valami zsinórmértéke legyen.

Werner a „Lehrjahre"-ban épúgy mint Wilhelm, már nem közönséges kereskedő, hanem intelligens üzletember, ki, bár nem foglalkozik aesthetikával, mégis époly szépen és szellemesen beszél a saját mestersége előnyéről, ~~mint~~ a világkereskedelem nagyszerűségéről, mint amilyen lelkesedéssel magasztalja Wilhelm a művészetet és költészetet. A „Lehrjahre" Wernerében a minden haszonra, anyagi előnyre aggódóan figyelő üzletember túlságosan realisztikus világnézetét rajzolja, ellentétben a Wilhelm rajongó idealizmusával. [„Lehrjahre" I. B. 10. K., II. B. 2. K.]

A „Sendung"-ban megismerjük Wilhelm testvérét, Amaliát is, ill. már Werner feleségé. Ő bátyjának bizalmasa, ifjúkori műveinek egyetlen csodálója, ki régebben Wilhelmnek ~~minden~~ költeményét és

JATE Egyetemi Könyvtár SZEGED 14.
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

drámáját lemásolta, a szebb részeket könyv nélkül megtanulta s így az ő szavalatából ismerünk meg egy monológot a „Belsazar"-ból, Wilhelmnek, — valószínűleg Goethenek — ifjúkori drámájából. Amália Goethe kedves nővérének, Corneliának képmására van alkotva, mivel azonban a cselekvésre lényeges befolyást nem gyakorol, azért az átdolgozásban már nem jelenik meg.

A „Sendung" harmadik könyve Wilhelm üzleti útjával kezdődik, csakhogy itt már mindjárt felgyógyulása után útra kél és ifjúkori műveit is magával viszi, remélve, hogy régi tervét végre megvalósíthatja.

A „Lehrjahre"-ban, felgyógyulása után csak néhány évvel kel útra. E pár év alatt pedig Wilhelm már lemondott minden színészi és költői tervéről és — bár kedv nélkül — legnagyobb buzgalommal szentelte magát az üzletnek. Ez az idő jó hatással volt

szellemének, akaratának, jellemének fejlődésére is. Nemcsak művelteb és éretteb lett, hanem már nem is oly tapasztalatlan, lágy és a külső benyomások által könnyen befolyásolható ifjú, mint az első feldolgozásban. A „Sendung"-ban még ő maga is beismeri, hogy iskolás modoráért még nem nevezheti magát Mesternek: „Ich täte wahrlich besser, mich Geselle zu heissen, denn ich fürchte immer, ich werde in dem Gesellenstande steckenbleiben." [„Sendung" III. B. 37.].

Az első feldolgozás szerint útközben először a kötéltáncosokkal találkozik. Ez az epizód itt oly magában álló s a cselekvéstől úgy elkülönül, hogy szinte feleslegesnek tetszik. Az átdolgozás alkalmával a költő ezen is változtatott, mégpedig úgy, hogy ezt az egész részt átszőtte és félbeszakította az érdekes és bájos Philine-epizodokkal. Azáltal pedig, hogy Mignont, mint ezen kötéltáncos-társaság tagját mutatja be, itt ismerteti

meg Wilhelmmel, ki saját kezüleg szabadítja ki a gonosz igazgató kezéből, a egész jelenetet teljesen belékapcsolja a főcselekménybe.

Az első feldolgozásban a kötéltáncosoktól elválva, találkozik Madame de Retti színtársulatával, melynél Melina és felesége is működnek. Melina itt is majdnem ugyanaz a közönséges, mindennapi, ravaszul számító ember, sőt ravaszsága itt még jobban kitűnik és már elejétől kezdve feleségével együtt nagy befolyást gyakorol a tapasztalatlan, hiszékeny ifjúra. A Melina pár nagyon jól tudja, hogy Wilhelm a színházzal szemben mily tudatos idealizmussal viseltetik, s hogy a német színügy érdekében nagy áldozatokra is képes lenne, ezért tehát mindenképen arra törekszenek, hogy minél tovább tartsák őt a színtársulatnál.

Madame Melina úgy viselkedik, mint aki nagyon szerelmes Wilhelmbe és színpadias modorával, kedveskedő

hizelgéseivel úgy megkedvelteti magát, hogy egyik napról a másikra, mindig ujabb okokkal, lebeszéli a további utazásról.

Csakhamar megismerkedik Wilhelm az igazgatónéval, Madame de Rettivel is, ki energikus, parancsoló természetével, a művészetről mondott találó itéletével, a korabeli német szinművészetnek és szini költészetnek helyes megitélésével az ifjut csakhamar elbűvöli. Ez így nyert előnyöket aztán igyekszik is mindjárt kihasználni: 500 tallért kér kölcsön Wilhelmtől, viszont reá-iratja egész silány és értéktelen szinházi készletét.

A két asszony, Madame de Retti és Madame Melina Wilhelmet mind erősebb és erősebb szálakkal fűzik a szintársulathoz s ő megfeledkezik kötelességéről, mert a szinház iránti szeretete minden mást felülmul. Ebben azonban költői hiuságának is nagy része volt.

Egy este, melyet ő bucsu estének szánt, felolvasta a „Belsazar”-t, ifjukori

drámáját az egész társaság előtt. A színé-
szek azonban a mű költői szépségétől, de
méginkább a punch mértékletlen élvezeté-
től annyira felelkesülnek, hogy vad ordíto-
zással a poharaktól kezdve mindent szétzúz-
nak a szobában.

Wilhelm megvetéssel és undorral fordul el a vad társaságtól, elhatározza, hogy végre elhagyja őket és folytatja üzleti útját, de a két asszony megint nem engedi. Ők már elhatározták, hogy a „Belsazar"-t elő fogják adni s ezért kérik Wilhelmet, hogy legalább az előadásig maradjon még, s ő maga rendezze darabját. Régi költői álma megvalósulása nagy örömmel tölti el lelkét s nagy felbuzdulásában rengeteget áldoz a színház kicsinosítására, mindent magára vállal, s mikor a főszereplő utolsó percben beteg lesz egy kis habozás után arra is rááll, hogy ő maga lépjen fel Darius szerepében.

Első fellépésének óriási siker

és ünnepeltetés követi. Első szinészi és irói babérait itt aratja ennél a vándortársulatnál, melybe ő magasabb művészi felfogásával semmiképen sem találtbelé.

Amily szép sikerű volt a dráma előadása, oly szégyenletes kudarccal végződött a második, melyben már Wilhelm helyét Madame de Retti kedvese, Mosje Bendel foglalta el. Ez a Bendel az ő ostoba ressz játékával, szemtelen kihivó viselkedésével annyira felbőszitette a közönséget, hogy valóságos forradalom keletkezett. A nép feltódult a szinpadra, a diszleteket letépdeste, s a szinház épületét is kezdte már bontani. A szinészeket csak a hirtelen elősiető katonai őrség mentette meg az életveszedelemből.

A botrány után éjjel, az igazgatónő kedvesével együtt titokban elhagyja a várost, anélkül azonban, hogy akár Wilhelm, akár a szinészek követeléseit kielégitette volna. Wilhelm a kölcsönadott pénzből semmit sem kapott vissza, jóllehet a ravasz Melina még

idejekorán az egész pénztárt megmentette az igazgatónő kezeiből.

Melina már kezdettől fogva jóakaró — ha nem is önzetlen tanácsokkal óvta Wilhelmet az igazgatónőtől s mint jóbarát és tanácsadó befészkelte magát a tapasztalatlan ifjú bizalmába, s ez után, mint ügyei intézőjére, reá bízta a megmentett pénz kezelését, az adósságok kifizetését. Csakhamar azonban arra a tapasztalatra kellett jutnia, hogy amig mindenkit kielégítettek, számára nem maradt semmi a pénzből.

Melina egyszerűen birtokába vette a színházi felszerelést és a színtársulat további vezetését, tehát ő lesz a színigazgató.

Melinának és feleségének ravasz számító természete ezen epizódban elég erősen kidomborodik. Wilhelm már itt kiismerhette volna, s nem kellett volna őt a grófi kastélyba követnie. A „Lehrjahre"-ban nincs ilyen nagy befolyása Wilhelmre.x Melina

itt először csak állás nélküli színész, ki Wilhelmmel szemben meglehetős alázatosnak látszik. Gondolkozásmódjának közönséges volta csak később, Wilhelm megsebesülésekor jelentkezik; ravasz számítása pedig még később lép előtérbe, [„Lehrjahre" V. B. 16. K.], midőn álnoksága, mellyel a vetélytársának vélt Wilhelmet a színtársulatból el akarja távolítani, a hősnek csak előnyére szolgál.

Az új színigazgató, eheline társulatát más városba szándékozik vinni, a „Sendung" elbeszélése szerint, s Wilhelm is velük akar utazni a következő községig. Itt találkoznak aztán a gróffal, ki az egész társaságot kastélyába hívja.

Wilhelmnek a Retti-féle társulatnál való időzése a „Sendung"-ban meglehetősen nagy helyet foglal el. A III. könyv 4-14. és a IV. könyv 1-12. fejezeteit. A „Lehrjahre"-ből azonban hiányzik az egész, mert a mű megváltozott céljának már nem felelt

meg. Ez a Wilhelm, ki az előbbinél intelligensebb-nek, képzettebbnek és határozottabb jelleműnek van rajzolva, még kevésbé talált volna belé abba a primitiv tudású, műveletlen, csiszolatlan társulatba, mint amilyen a Madame de Retti-é volt. Wilhelm első, nagyobbszabású nyilvános szereplésének egy oly színháznál kellett megtörténnie, amilyen a Serloé volt — a korabeli német társulatok között a legjobb, — hogy a szinészéletből való kiábrándulása annál tökéletesebb legyen.

A „Sendung" Wilhelmjére sincs semmiféle fontos hatással az ott időzés. Sem emberismeretére, sem művészi tökéletesedésé-, vagy irói fejlődésére nem volt előnyös az, amit a Madame de Retti színházában tapasztalt. Mivel Goethe saját megjegyzéséből tudjuk, hogy a költő először az egész korabeli német szinművészetet tárgyalni akarta regényében, könnyen észrevehetjük, hogy e helyen a hőst feláldozta fentemlitett tervének.

azért tartja az ifjút oly sokáig – Wilhelm szempontjából talán célzatosan is – a színtársulatnál, mert másképp nem tudott volna a korabeli színház állapotáról oly teljes és összefoglaló képet alkotni. A német színészet abban az időben élte fejlődésének krízisét, amint Goethe szellemesen megjegyzi [„Sendung" I. B. 11 K.]: „... man warf die Kinderschuhe weg, ehe sie ausgetreten waren und musste indess barfuss laufen."

Az egész rész úgy színművészeti, mint művelődéstörténeti szempontból értékes, művészi rajz.

Erich Schmidt szerint ezen része aesthetikailag oly alantas ~~fokon~~ áll, hogy a „Lehrjahre"-ből ki kellett maradnia. Igaz, hogy a színészek jelleme és beszédmodora nem mindig a legfinomabb, viszont az alapjában véve durva és műveletlen társaságot lehetőleg ~~úgy~~ kellett jellemeznie, mint amilyen tényleg volt, hisz a költő e regényében igazi életképet akart adni, tehát

Magyar Irodalomtörténeti Intézet Szeged

az árnyoldalakat is fel kellett tüntetnie.

Az egyetlen igazán visszatasító alak a Madame de Retti esetlen kedvese, Mosje Bendel, ez az örökké részeg ember, amint Goethe jellemzi [„Sendung" III. B. 10 K.]: „den wir – wenn wir es nicht für unanständig und ein Wortspiel dem guten Geschmacke ungeniessbar hielten, kurz und gut Herr Bengel nennen und seinen Charakter und sein Wesen dadurch mit einem Worte bezeichnen würden." Madame de Retti tökéletes utánzata a Karoline Neubernek, Gottsched „Werkmeisterin"-jének. Uralomra vágyás, örökös pénzzavar, vidám, vándorolni szerető természete, különös szerelmi kalandok, de mindemellett igazi művészetre való törekvés jellemzik leginkább.

Egyetlen igazán szép jellem az egész epizódban a Mignoné. Goethe mindkét feldolgozásban egyforma finomság-

gal rajzolja e jellemet. Egyetlen eltérés a „Sendung"-ban, hogy ott Mignon előbb Madame de Retti-hez tartozik és csak ennek szökése után marad végleg Wilhelm mellett, kit azonban már első perctől megkedvelt; csakhamar teljesen reábízza magát és csak neki akar szolgálni.

Wilhelmnek a színészeknél való hosszas időzését azzal okolja meg, hogy a gyermeket sajnálta elhagyni. A gyönyörű hangulatos jelenetet [„Sendung" IV. B. 16 K.], midőn Mignon titokzatos lényének merevsége, sokáig visszafojtott lelki fájdalma szenvedélyes könnyekben nyer enyhülést, finomabban, mélyebb lélekismerettel tíz évvel később sem írhatta volna meg.

Társa, a hárfás a IV. könyvben tűnik fel először; mélyértelmű, bús dalaival ugyanaz a rejtélyes, tiszteletreméltó aggastyán itt is mint a későbbi alakban.

E két komoly, szinte földön-

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 14.

tuli lénnyel szemben szép ellentétet képez az életvidám, pajkos Philine. Csak akkor lép előtérbe, mikor a színtársulat Melina vezetésével új városba akar menni. [„Sendung" IV. B. 10 K.] E fiatal színésznővel eddig még senki sem törődött, nevét sem említették; a költő is csak néhány mondatban ismerteti főbb jellemvonásait.

A „Lehrjahre"-ban már nagyobb hatással Wilhelmre és mivel a regény végén ő is a főúri osztály tagja lesz, azért a költő itt finomabbnak, szebbnek tünteti fel jellemét és jellemrajzát is részletesebben dolgozza ki.

A „Lehrjahre" vidám, temperamentumos Philineje — kit gyermeteg kedélye és a szegények iránti pazar bőkezűsége még vonzóvá is teszneh —, a „Sendung"-ban még meglehetősen közönséges teremtés, kit az író rendszerint csak e szavakkal jellemez: „die leichtfertige Kreatur, oder Figur." Melina féltékeny feleségének legnagyobb bosszúságára

elkezd kacérkodni Wilhelmmel s ez vonzalmat mutat iránta, bár sem nem becsüli sem nem tiszteli.

Philine csak azokat szereti, akik minden vágyát vagy igényét ki tudják elégíteni; ezért minden pillanatban váltogatja udvarlóit. A „Sendung" egyes jellemző mondatát Goethe a „Lehrjahre"-ban kis vidám epizódokká dolgozza ki. Pl. a „Lehrjahre" [II. B. 4. K.] megfelelő részében Philine, Wilhelm és Laertes vidám sétakocsizása, a leány dévaj, pajkos viselkedése, beszéde, kedveskedő, behizelgő modora sőt csinyjei is közvetlenebbül és jobban jellemzik, mint a „Sendung"-e néhány szava [IV. B. 11. K.]: „Sie war das gutherzigste Geschöpf von der Welt, naschte gerne, putzte sich und konnte nicht leben ohne spazieren zu fahren, oder sich sonst eine Veränderung zu machen. Wer ihr diese Freude verschaffen konnte, war ihr angenehm."

Ez a Philine a grófi kastélyban sem viselkedik nagyon szerényen és Wilhelm iránt érzett szerelmét a grófnő előtt sem titkolja. De különösen rossz fényt vet jellemére a lovászuak és Friedrichnek vad, éjjeli verekedése, melyet a „Lehrjahre”-ban finom iróniával komikus párbajjá változtatott. Az átdolgozásban Philine vidám, élénk modorával nagyobb hatást gyakorol Wilhelmre, mint Melina felesége, akinek viszont itt már sokkal kevesebb befolyása van a hősre.

A grófi pár a „Sendung” IV. könyvében már megjelenik, Wilhelm azonban még nem találkozik vele; majd csak a kastélyban néhány nap mulva ismeri meg a grófnőt, tehát nem a grófnő iránti szerelme indítja arra az elhatározásra, hogy a színészeket a kastélyba kövesse.

Jóllehet mind a két feldolgozásban tulajdonképpen Mignon a főok,

amit Wilhelm mintegy önmaga, azaz lelkiismerete megnyugtatására felhoz amellett, hogy oly soká időzik a színészeknél és még a kastélyba is követi őket, tulajdonképen mégis mind a két helyen más tartja őt vissza. A „Sendung" hősét a színház iránti határtalan szeretete vonja el kötelességétől. Ez a Wilhelm sok határozatlanságot árul el és a külső kényszerítő körülményekkel szemben gyengébb akaratot tanusít. Teljesen „akarat nélkül, egy felsőbb hatalom vezetésére bízza magát. Ezt a gyengeségét a költő e szavakkal magyarázza: „Wenn der Mensch eingeengt umwunden und verstrickt ist und er lange dagegen gearbeitet hat, gewöhnt er sich endlich zu einer gutmütigen Geduld und folgt gelassen dem trüben Pfaden seines Schicksales." [„Sendung" IV. B. 16 K.].

A „Lehrjahre" Wilhelmje már nem ilyen resignált és passiv. Ő már bevallja, hogy azért követi a színészeket a

kastélyba, mert a grófnő szépsége és kedvessége lelkében mélyebb érzelmeket keltett és szeretne vele és ezen magasabb társadalmi körökkel, melyet annyira csodál és tisztel, közelebbi érintkezésbe kerülni, remélve, hogy lelkének magasabb kiképzését itt elérheti.

Az V. könyv jellemei közelebbi megfigyelést érdemelnek. A grófi pár jellemét sok tekintetben a Werthern-Neunheiligen grófi családról másolta. Jakob Friedemann von Werthern-Neunheiligen grófot és nejét Janette Luise, született von Stein grófnőt Goethe még 1781-ben ismerte meg. A gróf – amint Goethe Steinnéhez írt leveleiben mondja –, öreg, beteges bolond, kinek szeszélye általánosan ismert volt. [Goethes Briefe an Frau von Stein: 4, 8, 10-12. März; 15. September 1781. 4. März, 12 April 1782].

Felesége, a grófnő sokkal fiatalabb, szép, szeretetreméltó, egyszerű; ki vigasztalan sorsát úgy viseli, ahogy azt csak

az asszonyok tudják elviselni. A weimari herceg szenvedélyes szerelmét nem viszonozhatta, bár szive nem maradt hidegen. Goethe egy levelében így jellemzi e nőt: „Sie ist wie eine schöne Seele, die aus lebten Flammenspitzen eines nicht verdienten Fegfeuers scheidet und sich nach dem Himmel sehnend erhebt." [Lásd Goethe föntemlített leveleit].

Ez a kiváló jellemü nö valószinüleg nemcsak a Wilhelm grófnőjének, hanem egyes vonással a szép amazon jellemrajzához is mintaképül szolgálhatott. A „Sendung" jellemei közelebb állnak a mintához.

Az első feldolgozás grófja önhitt és szeszélyes, de hiányzik még jelleméből a babonás képzelődés s a képmásának megjelenése sem fordul elő. A grófnő itt is kedves és barátságos Wilhelmhez, mégis még sokkal magasabban áll az ifjú felett, hogysem ez fel merné hozzá emelni szemét.

Itt van ellenben a kacér bárónő, aki sokat jár Wilhelm kedvébe és elszeretné csábitani, de ő kitér a mesterkélt és veszélyes kedveskedések elől. A szerelmes Philine gyámkodásával nem sokat törődik és semmi rábeszélés, vagy kérés nem birhatja rá, hogy a kastély szinpadán szerepeljen.

A „Lehrjahre"-ban az egész főuri társaság egy fokkal rosszabbnak van feltüntetve, mintha már nem akarná őket a költő oly elérhetetlen magasságba helyezni.

A bárónő, ki Jarnoval nagyon jó barátságban van, Philinevel együtt sokkal intrikusabb és Wilhelm, rossz tréfájuk áldozata lesz. A gróf képmásának a megjelenése látszólag csak tréfás kis epizod, melyet a ravasz nők eszeltek ki, hogy igy a grófnőt és Wilhelmet kölcsönös szerelmi vallomásra csábitsák. Közelebbről vizsgálva a dolgot, ezt láthatjuk, hogy ezen epizódnak a cselekvésre, jellemekre messze kiható fontossága van.

Nemcsak a gróf jellemét alakítja át a képmásától való babonás félelem, hanem a grófnő és Wilhelm részére rendezett, de meghiusult találka tényleg felkelti a grófnőben a szunyadó szerelmet és legközelebbi alkalommal be is vallja szerelmét. Ezen szerelmi jelenet teszi aztán a grófnőt búskomorrá és képzelt beteggé. De a költő tanító célzatához is felhasználja ezt az epizódot. A grófnak babonás halálfélelemből megváltoztatott életmódjával kapcsolatban a gróf és Lothario világnézetében két különböző életfelfogást állít egymással szembe. [„Lehrjahre” VII. B. 3 K.]

Lothario beszédében a költő azon nézete jut kifejezésre, miszerint a praktikus, tevékeny élet a legjobb. Aki életét a felebarátainak javára szenteli, vagy őszinte szívvel és örömmel áldozza fel vagyonát, az magának is, de sok más embertársának is boldogságot, mennyországot szerez e földön. Többet ér tehát mint a herrenhut-testvérek tétlen

vallási elmélkedése és elkeseredett lélekből fa-
kadó áldozatkészsége. „Bekenntnisse einer
schönen Seele” c. fejezetben is azt mondja a
nagybácsi: „Tätig zu sein, ist des Menschen
erste Bestimmung.”

Ami a grófnő és Wilhelm szerelmét illeti, — a „Sendung”-ban egyáltalán nem fordul elő — a „Lehrjahre”-ba is valószínüleg csak azért iktatta be a költő, hogy a bekövetkező eseményeket is megokolja és előkészítse. A grófnő azáltal, hogy egy polgárba lesz szerelmes sőt e szerelmét be is vallja neki, már leszáll arról az erkölcsi és társadalmi magaslatról, melyen a „Sendung”-ban még állt. Egyszersmind lágyabb és szentimentálisabb is az átdolgozásban.

Wilhelm viszont, már sokkal intelligensebb itt. A kastélyban az egész főúri társaság megkülönbözteti a színészektől és kitüntető elismerést tanúsít vele szemben, mintegy szellemi arisztokra-

Egyetemi Könyvtár SZEGED 14.

tának tekintve őt. A grófi pár is tisztelik benne a költőt és szivesen hallgatja szórakoztató felolvasásait. Igy már nem látszik lehetetlennek, hogy az egyszerü polgár egy grófnőre merte emelni szemét. Az sem lesz már hihetetlen, hogy az intelligens polgárifjú a főúri osztály tagjává lehessen.

Wilhelm lovagi imádata, mellyel az ismeretlen „megmentő" „amazon" emlékét tiszteli, mindkét alakban megtalálható. Azonban a feltünő hasonlatosság a grófnő és az „amazon" között, csak az átdolgozásban van meg. A „Sendung"-ban is nagy hatással van Wilhelmre a titokzatos szép ismeretlen, a csendes alkonyórákban mindig az ő gyönyörü csodás megjelenéséről álmodozik, ő lesz élete ideálja és feltételezhetjük, hogy a „Sendung" második részét úgy tervezhette a költő, hogy Wilhelm végül is be fogja látni, miszerint a szinészi pályára való hivatottságnak gondolata csak üres ábránd

volt és, a magasabb szellemi régiókba vágyva – találkozni fog azon női ideallal és mellette, vagy vele egyesülve lelkének harmonikus kimivelését elérheti.

Az első feldolgozásban a torony titokzatos hatalmai valószinüleg még nem szerepeltek volna, mert küldönceí*/ pl az ismeretlen idegen a „Lehrjahre"-ban) még nem fordulnak elő a „Sendung"-ban. Ez az egész az átdolgozás újitása és a tanitó célzat miatt került belé a regénybe.

A kastélyból való eltávozástól kezdve, egészen Wilhelmnek Serlohoz való megérkezéséig, a két feldolgozás teljesen megegyezik. Sőt még azon részek is, melyekben Serlo, Aurelia és Wilhelm beszélgetnek, különösen pedig az örökértékü szép Hamlet-tanulmányok, mind változatlanul maradnak, később is, csak Serlo jellemzése lesz részletesebb. Ezen érdekes ember gyermekkorának és fejlődésének, cébrajzolásának története a koraheli tehetséges szinész-gyermekek viszontagsá-

gos életének találó jellemzését adja.

A „Sendung" VI. könyvének a végén találunk még egy eltérést tudniillik Wilhelm elhatározásának a megokolásában, midőn a színészi pályára lép. Itt ugyanis Wilhelm Serlo útján értesül atyja haláláról. Atyja elhunytával otthonát is elveszti, mert anyja nemsokára férjhez megy régi udvarlójához; az üzlet gondját Werner teljesen magára vállalja. Tehát már semmi sem vonzza haza az ifjút, s nem is áll semmi útjában, hogy régi vágyát követve, színész lehessen. Mégis, vágyai teljesülésének küszöbén határozatlanul és habozva áll meg. Ekkor Aurelia és Philine oly nagyon kérik, hogy határozza el magát a színészi pályára, hogy végre is szinte öntudatlanul mondja ki az igent. Ebből úgy látszik, mintha nem is annyira belső elhatározásából, hanem inkább csak barátnői rábeszélésére egyezett volna a szerződésbe. A „Lehrjahre"

ban ez a beléegyezés másképen történik.

Itt atyja halálát Werner leveléből tudja meg, mely levél egyszersmind hűen adja vissza Werner hideg, számító realizmusát és utilizmusát. Sógorának levele lesz tehát a döntő tényező, mert a levélből világosan látja, hogy a nyárspolgári kereskedőnek milyen örömtelen az élete, megborzad tőle és belátja, hogy ilyen környezetben boldog sohasem lehet. Bár atyja szép vagyont hagyott reá és otthonában tárt karokkal várják, mégsem akar hazamenni, lemond minden kényelemről, mert önmagát szeretné kiképezni, s nézete szerint lelkének magasabb kiművelését, polgári származása miatt csak a szinházban szerezheti meg.

A „Sendung" VI. könyve Wilhelmnek a szerződésbe való beléegyezésével végződik. Mikor pedig a két nő unszolására kimondja az igent, akkor egyszerre megjelenik lelki szeme előtt az ismeretlen

szép amazonnak a leáldozó nap sugaraiban tündöklő alakja és egy pillanat alatt újra eltűnik.

III.

A két feldolgozás stílusának összehasonlításánál szintén érdekes különbségeket figyelhetünk meg. Goethe stílusának fejlődésében a „Sendung" középfokot jelent, mert a „Werther" és „Lehrjahre" között semmiféle szépprózai elbeszélésünk sem volt eddig Goethétől. E hézagot töltötte ki a nemrég felfedezett első feldolgozás. A stílus összehasonlítása hosszabb részletesebb tanulmányt venne igénybe, azért itt csak néhány fontosabb eltérésre utalok egy-egy példával.

Először is kerüli a pórias

vagy kevésbé finom kifejezéseket, különösen, ha azok valamely személy jellemére rossz fényt vethetnek. Így pl. nem nevezi többet Philinet „Kreatur"-nak, vagy „Figur"-nak. Leggyakoribb, hogy ugyanazon gondolatot fejezi ki szebben és finomabban az átdolgozásban. Pl. mikor Wilhelm Wernerrel a költő magasztos hivatásáról beszél: Sendung II. B. 3 K.

„Wie willst du, dass er sich mit einem niedrigen Gewerbe besudele?" Ezzel szemben a „Lehrjahre" II. B. 2 K.: „Wie? Willst du dass er zu einem kümmerlichen Gewerbe heruntersteige?"

Hasonló a Pedant jellemzése Sendung IV. B. 14 K.: „Er machte gewöhnlich das Volk lachen, so dass er doch nicht ganz verstossen war." Viszont a „Lehrjahre"-ban III. B. 1 K.: „Er machte die Zuschauer lachen, so dass er immer noch als brauchbares Glied der Gesellschaft angesehen wurde."

Sokszor előfordul, hogy a

Egyetemi Könyvtár SZEGED

költői hasonlatok plasztikusabbak lesznek az átdolgozásban azáltal, hogy részletesebben dolgozza ki őket. Pl. „Sendung" II. B. 1. K.: „Wie wenn ungefähr unter der Zurüstung ein Feuerwerk in Brand gerät, gingen in seinem Busen Glück, Hoffnung, Wollust und Freuden, Wirkliches und Geträumtes auf einmal scheiternd durch einander." Ezzel szemben a „Lehrjahre" II. B. 1. K.: „Wie wenn von ungefähr unter der Zurüstung ein Feuerwerk in Brand gerät, und die künstlich gebohrten und gefüllten Hülsen, die, nach einem gewissen Plane geordnet und abgebrannt, prächtig abwechselnde Feuerbilder in die Luft zeichnen sollten, nunmehr unordentlich und gefährlich durch einander zischen und sausen, so gingen auch jetzt in seinem Busen Glück und Hoffnung, Wollust und Freude, Wirkliches und Geträumtes auf einmal scheiternd durch einander."

Stílusa mellett nagy hala-

dást mutat a nyugodtabb epikai elbeszélő modorban. Az átdolgozásban a költő már sokkal inkább háttérbe szorul, s inkább személyeit beszélteti. Az olanyi megjegyzéseket, vagy közbeszólásokat, melyek az elbeszélő modor tárgyilagosságát zavarják, elhagyja a költő. Pl. ilyen közbeszólások, mint a „Sendung"-ban, mikor a IV. könyv legelején Wilhelmnek és Mignonnak rövid kis párbeszédét e szavakkal szakítja félbe: „Doch ich weiss nicht, warum wir uns mit der kleinen Kreatur abgeben zu einer Zeit, da wir unseren Helden selbst in einer kritischen Situation verlassen haben".

Még számtalan példát lehetne felhozni stílusa vagy elbeszélő modora tökéletesedésére. A legjellemzőbb s leggyakrabban idézett példa az első könyv végén Norberg szerelmes levelének két változata.

IV.

A „Wilhelm Meister" első alakjának megtalálása minden tekintetben nagy fontosságú az irodalomtörténetben. Ebből ismerjük meg az olaszországi útja előtt alkotó költő egész lényét, művészetét, ebben benne van Goethe egész lelke, emberismerete, tapasztalata, szenvedése és öröme.

Bár az átdolgozásnál nemcsak eszméjének megváltozása, hanem művészi ízlésének finomodása is vezette, a változtatásokat nem kell úgy tekintenünk, mintha azok nélkül az eredeti alak nem lenne épp oly finom és tökéletes műalkotás, mint az átdolgozás. Aesztetikai szempontból a stíluson kívül a szerkesztésben történt fontosabb változtatás. A vezérgondolat tisztábban tűnik ki a műből, minden epizód és jellemzés szorosabban kapcsolódik a főcse-

V a régi jellemek

lekményybe és az alapeszméhez. Ezért marad el az átdolgozásból néhány felesleges részecske és hosszabb reflexio.

A leglényegesebb változások a jellemzésben vannak, de ezek majdnem mind csak az új eszme kedvéért történnek, és nem mintha művészi vagy aesthetikai szempontból kifogásolni valók lennének. Misem bizonyítja ezt inkább, mintbogy a jellemek alapjában véve mind ugyanazok a két feldolgozásban, ami finomabb eltérés van, az az új cél érdekében történt. A jellemzések néhány erősebb, vagy póriás kifejezése a stílus rovására megy.

Ami az életnek a jellemekben való hü visszatükröződését illeti, a fiatal költő itt csodálatos élettapasztalattal és művészettel dolgozott. Az emberiség legkülönbözőbb típusait rajzolja itt oly finoman, hogy 20 év multa sem változtatott sokat az alapvonásokon.

Goethe leszáll az emberi lelkek titokzatos mélységeibe, bevilágítja nagy emberismeretével és szeretetével és megbecsülhetetlen kincseket hoz fel onnan számunkra. Találóan mondja Emerson: „Az örökkévaló Ősszellem, ki e világot alkotta, jobban megnyilatkozott ez embernek, mint bárki másnak."

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 14.

Forrásaim:

„Goethes Sämmtliche Werke" hg. v. Hempel.
Einleitung zur „Wilhelm Meisters theatralische Sendung" von Harry Maync. 1911.
„Goethe, sein Leben und seine Werke" von Dr. Albert Bielschowsky. 1916.
„Goethe" írta Barabás Ábel.
„Henrik Goethe élete" írta Lewes György. ford. Szász Károly.
„Goethes Briefe an Charlotte von Stein" hg. von Julius Petersen.
„Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe" Cottascher Verlag.
„Goethe, vagy az író" írta R. W. Emersen, ford. Szász Károly.
„Der erste Wilhelm Meister" v. Erich Schmidt.